

ЗВІТ
За результатами фокус-групових інтерв'ю
“АНАЛІЗ РИЗИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ ЖІНОК”

Київ 2023

ВСТУПНЕ СЛОВО

На початку жовтня 2023 року стало відомо, що американська економістка і дослідниця Клаудія Голдін отримала Нобелівську премію з економіки за комплексне дослідження причин гендерної нерівності на ринку праці. Вона досліджувала питання, яке в останні десятиліття в усьому світі перетворилося з суспільно-політичної активності, боротьби за права жінок (і не тільки економічні) на реальну економічну потребу.

Додам, що в 1990 році Клаудія Голдін стала першою жінкою, яка почала працювати на економічному факультеті Гарвардського університету. А взагалі, в багаторічній історії Нобелівської премії з економіки вона є лише третьою жінкою-лауреаткою.

Серед висновків її багатоаспектних і комплексних робіт у контексті сучасної ситуації на ринку праці в Україні, який, як і інші сфери, зазнав серйозних негативних впливів повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію нашої країни і систематичного руйнування цивільної та промислової інфраструктури, уваги заслуговує пов'язування становища жінок на ринку праці не тільки з рівнем економічного розвитку, але й із цілою низкою соціальних факторів.

До соціальних чинників нерівності в доступі до ринку праці належать, зокрема, гендерні стереотипи, дискримінація щодо професій за ознакою статі, а також відсутність умов для зручного поєднання сімейних і професійних обов'язків.

Для мене сьогодні цей висновок є очевидним – позитивні дії держави для економічної безпеки жінок відіграють ключову роль. І важливо, щоби вони були зрозумілими для всіх розробників економічної політики держави.

Розвиваючи висновки Клаудії Голдін, авторки дослідження зазначають, що «наявність дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань на робочому місці та інших проявів гендерної нерівності та відсутність знань і навичок із захисту власних прав мають системний характер і значний вплив на економічну безпеку жінок».

Тож забезпечення економічної безпеки жінок – це результат цілеспрямованих дій, державної політики, а не просто ринкових сил, самостійного ринкового регулювання.

Цей висновок має бути взятим за основу сучасної політики України і в контексті забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життя, і в контексті посилення економічних спроможностей жінок, і зменшення гендерних розривів в оплаті праці.

Його позитивною ілюстрацією є розробка і затвердження урядом Національної стратегії зменшення гендерних розривів в оплаті праці.

Не менш важливими кроками, які потребують здійснення, і які запропоновані серед інших авторками дослідження, є законодавче запровадження оплачуваних відпусток по догляду за дитиною, обов'язкового запровадження роботодавцями заходів протидії дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань на робочому місці та інших проявів гендерної нерівності. А також поширення послуги “муніципальна няня” на ширше коло осіб (не лише на забезпечення догляду за дитиною, а й за іншими особами, які потребують додаткового догляду).

Катерина Левченко, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, докторка юридичних наук, професорка.

ВСТУП

В умовах повномасштабного російського вторгнення поряд із безпековим питанням актуальним є сприяння економічному відродженню, підтримка сталого розвитку, стимулювання зайнятості, економічного зростання, відновлення та зміцнення інституційної та економічної інфраструктури тощо. Роль жінок у відбудові України визначна, що вимагає від держави зміцнення економічної спроможності жінок, їх зайнятості та загального благополуччя, здатності жінок впливати на всі внутрішньополітичні процеси на національному та місцевому рівнях.

Дослідження “Аналіз ризиків економічної безпеки для жінок” має на меті сформулювати рекомендації для органів центральної та місцевої влади, міжнародних організацій та громадських об’єднань щодо підвищення економічної стійкості жінок, зокрема із числа вразливих груп, для уточнення національного й місцевих планів виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”.

Дослідження здійснюється в межах проєкту “Жінки. Мир. Безпека: відповіді на виклики війни”, що реалізовується Українським Жіночим Фондом за фінансової підтримки Уряду Великої Британії у партнерстві з ГО “Ла Страда — Україна”, Асоціацією жінок-юристок України “Юрфем”, Інформаційно-консультаційним жіночим центром, Українською фундацією громадського здоров’я та Центром “Жіночі перспективи” за сприяння Офісу Віцепрем’єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Апарату Урядової уповноваженої з питань гендерної політики.

У широкому розумінні економічна безпека¹ — це “здатність людей постійно задовольняти свої потреби. Це пов’язано як із концепцією економічного добробуту, так і з концепцією сучасної соціальної держави, урядового органу, який бере на себе зобов’язання надавати базові гарантії для безпеки своїх громадян і громадянок”.

Економічну безпеку часом називають безпекою фінансовою² і розглядають як “умову наявності стабільного доходу або інших ресурсів для підтримки рівня життя зараз і в осяжному майбутньому”. Вона містить такі елементи:

- ймовірна тривала платоспроможність;
- передбачуваність майбутнього грошового потоку особи чи іншого економічного суб’єкта, наприклад, країни;
- безпека зайнятості або безпека роботи”.

Економічна безпека є частиною концепції безпеки людини³. Жінки і чоловіки зазвичай мають різні шанси на економічну безпеку.

Під **економічною безпекою** дослідницька команда розуміє здатність і можливість жінок забезпечувати власну стійкість та стійкість своєї сім’ї до будь-яких зовнішніх та внутрішніх загроз, зокрема, пов’язаних із війною.

У контексті економічної безпеки важливим є також поняття **економічної спроможності** жінок, що розглядається як доступ та здатність використовувати внутрішні та зовнішні ресурси та можливості на ринку праці. Економічна спроможність дуже впливає на впевненість, самооцінку, можливості свого розвитку чи своєї родини, а отже дуже пов’язана із психологічним благополуччям. Цілком очевидно, що виклики війни посилюють **економічну вразливість** жінок, тобто підвищують безпекові, соціальні та економічні ризики потрапляння жінок у вразливу ситуацію.

Із огляду на вище зазначені явища, важливим є аналіз ризиків економічної безпеки жінок, що допоможе сформулювати дієві механізми підтримки жінок та створення рівних можливостей на ринку праці в умовах воєнного та повоєнного періоду. Також актуалізується потреба у здійсненні цілеспрямованої політики держави та територіальних громад щодо

---

¹Council on Social Work Education, via Internet Archive. “Working Definition of Economic Well-Being <https://web.archive.org/web/20220206183028/https://www.cswe.org/Centers-Initiatives/Initiatives/Clearinghouse-for-Economic-Well-Being/Working-Definition-of-Economic-Well-Being>

²https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_security

³Розмови жінок про безпеку. О.Суслова. 2020 <https://wicc.net.ua/post/rozmovy-zhinok-pro-bezpeku>

протидії комплексу ризиків на основі оперативного моніторингу викликів і загроз економічній безпеці в умовах війни та аналітичного опрацювання його результатів.

МЕТОДОЛОГІЯ

Мета дослідження – здійснити аналіз ризиків економічної безпеки для жінок у 14 областях України (далі – Аналіз) із подальшою розробкою рекомендацій для органів центральної та місцевої влади, міжнародних організацій та громадських об'єднань щодо підвищення економічної стійкості жінок, зокрема із числа вразливих груп, для уточнення національного й місцевих планів виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”.

Завдання Аналізу:

- виявити бар'єри та ризики, з якими стикаються різні групи жінок в Україні для досягнення економічної безпеки в умовах воєнного стану;
- оцінити можливості економічної конкурентоспроможності різних груп жінок (рівень оплати та якість роботи); наявність інфраструктури догляду та цінування домашньої праці; сприяння підприємництву, фінансовій і цифровій інтеграції, в тому числі через торгівлю та інвестиції;
- визначити механізми (адміністративні, організаційні, інформаційні, освітні, фінансові, тощо) підтримки жінок у напрямку підвищення їхньої економічної стійкості, зокрема із числа вразливих груп, із подальшим включенням до національного й місцевих планів виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”.

Ключові напрями Аналізу такі:

- дохід (наявність мінімального джерела доходу, наявність добре оплачуваної роботи, соціальні виплати);
- перспективи економічної безпеки (тривала платоспроможність, передбачуваність майбутнього доходу, передбачуваність зайнятості, відчуття безпеки, впевненості та свободи від побоювань);
- фактори сприяння економічній безпеці (економічна конкурентоспроможність, можливості підприємництва, цифрова інтеграція, наявність і перспективи інфраструктури догляду);
- системні перешкоди для економічної безпеки жінок (стереотипи і упередження, умови праці, баланс службового і приватного життя, низька мобільність, відпочинок, бідність жінок, неофіційна оплата праці).

Методологія аналізу ґрунтується на підході, заснованому на правах людини (далі – ППЛ) та гендерної рівності (далі – ГР), та спирається на такі принципи: всезагальність і невід'ємність, рівність і недопущення дискримінації, прозорість, участь, врахування потреб та інтересів усіх категорій населення, підзвітність та верховенство права.

У свою чергу, ППЛ та ГР ґрунтуються на міжнародних стандартах прав людини та фокусуються на нерівностях, які лежать в основі проблем розвитку⁴, аналізуючи дезагреговані дані, становище різноманітних груп жінок і чоловіків, що перебувають у вразливій ситуації, потенційні та фактичні випадки порушень прав людини.

Географія охоплення – 14 областей України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька).

Оцінка тенденцій із економічної безпеки жінок здійснюватиметься для цільових груп Національного плану дій із виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року.

Цільові групи Аналізу — групи жінок із числа:

---

⁴*Gender mainstreaming: A global strategy for achieving gender equality and the empowerment of women and girls [Інтеграція гендерної проблематики: глобальна стратегія досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат.], 2021. Див. за посиланням: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/brochure-gender-mainstreaming-strategy-for-achieving-gender-equality-and-empowerment-of-women-girls>*

Principle One: Human Rights-Based Approach [Принцип перший: підхід, заснований на правах людини], 2021. Див. за посиланням: <https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/human-rights-based-approach>

● жінки, які мають на утриманні інших осіб, (малолітніх та неповнолітніх дітей, інших членів сім'ї, осіб із інвалідністю, похилого віку тощо);

- місцеві жительки громад, які постраждали від збройної російської агресії, наприклад:
- жінки, постраждали від насильства, зокрема, сексуального, пов'язаного із конфліктом;
  - жінки з інвалідністю, жінки похилого віку, інші маломобільні групи, які проживають на територіях, наближених до районів воєнних (бойових) дій (лінії розмежування);
  - близькі родички та членкині сімей учасників бойових дій, військовослужбовців, полонених, осіб, які мали статус зниклих безвісти за особливих обставин, місцезнаходження яких встановлене, загиблих учасників антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил/військовослужбовців, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації;
  - особи, які отримали інвалідність у зв'язку з пораненням, контузією, каліцтвом або захворюваннями, одержаними внаслідок бойових дій та/або в період перебування в полоні, і пов'язаних із ними нещасних випадків;
  - особи, які отримали поранення чи інші ушкодження здоров'я в районах воєнних (бойових) дій та/або в полоні, але яким не встановлено інвалідність;
  - особи, які зазнали матеріальних збитків через бойові дії та обстріли;

● жінки-ВПО, в т.ч.:

- жінки, вразливі до потрапляння в ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтування, катування;
- жінки з інвалідністю, жінки похилого віку, інші маломобільні групи, які проживають на територіях, наближених до районів воєнних (бойових) дій (лінії розмежування);
- близькі родички та членкині сімей учасників бойових дій, військовослужбовців, полонених, осіб, які мали статус зниклих безвісти за особливих обставин, місцезнаходження яких встановлене, загиблих учасників антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил/військовослужбовців, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

● інші групи жінок, наприклад:

- ветеранки антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил/військовослужбовці, які брали/беруть безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації;
- волонтерки.

Деякі жінки можуть належати до різних груп водночас, тому згаданий вище розподіл є умовним.

Оскільки Аналіз передбачає ідентифікацію можливих оцінок, глибинного розуміння причин та диференціацію ризиків/загроз, а не їхній кількісний вимір, то застосовуватиметься якісна стратегія дослідження.

Метод дослідження: Онлайн фокус-групові інтерв'ю з “носіями прав” (далі – ФГ). Проведено 14 фокус-групових інтерв'ю (по одній у кожній області) з визначеними цільовими групами. В кожній фокус-групі – 8-12 респонденток із числа цільових груп. Тобто всього дослідженням охоплено 169 учасниць, які є представницями різних груп, зокрема:

1. жінки, які мають на утриманні інших осіб – 115 осіб:
  - 82 — малолітніх та неповнолітніх дітей, інших членів сім'ї,
  - 33 — осіб із інвалідністю, похилого віку, тощо;
2. місцеві жительки громад, які постраждали від збройної російської агресії - 33 особи
  - 3 — жінки з інвалідністю, жінки похилого віку, інші маломобільні групи, які проживають на територіях, наближених до районів воєнних (бойових) дій (лінії розмежування);
  - 30 — близькі родички та членкині сімей учасників бойових дій, військовослужбовців, полонених, осіб, які мали статус зниклих безвісти за особливих обставин, місцезнаходження яких встановлене, загиблих учасників АТО/операції Об'єднаних сил/військовослужбовців, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ;

0 — особи, які отримали інвалідність у зв'язку з пораненням, контузією, каліцтвом або захворюванням, одержаними внаслідок бойових дій та/або в період перебування в полоні, і пов'язаних із ними нещасних випадків;

0 — особи, які отримали поранення чи інші ушкодження здоров'я в районах воєнних (бойових) дій та/або в полоні, але яким не встановлено інвалідність;

0 — особи, які зазнали матеріальних збитків через бойові дії та обстріли;

0 — жінки постраждали від насильства, пов'язаного з конфліктом, зокрема сексуального;

3. жінки-ВПО — 99 осіб

1 — жінки, вразливі до потрапляння в ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтування, катування;

0 — жінки з інвалідністю, жінки похилого віку, інші маломобільні групи, які проживають на територіях, наближених до районів воєнних (бойових) дій (лінії розмежування);

0 — близькі родички та членкині сімей учасників бойових дій, військовослужбовців, полонених, осіб, які мали статус зниклих безвісти за особливих обставин, місцезнаходження яких встановлене, загиблих учасників АТО/операції Об'єднаних сил/військовослужбовців, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

4. інші групи жінок – 37 осіб

2 — ветеранки АТО/операції Об'єднаних сил/військовослужбовці, які брали/беруть безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

35 — волонтерки.

ЕТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема дослідження передбачає особливу увагу таким принципам як конфіденційність, анонімність, інформована згода з метою створення максимальних умов для відвертості респонденток.

Респонденткам повідомили про мету і деталі дослідження, анонімність і конфіденційність результатів, після чого вони дали згоду на запис фокус-групи та інтерв'ю.

Інформація про економічну ситуацію окремої людини чи родини може мати сенситивний характер, і деякі питання можуть ускладнити відверті відповіді на них. Це враховується в розробці питань, які, наприклад, стосуються розподілу доходу за джерелами (заробітна плата, соціальні виплати, заощадження тощо), а не за сумою надходжень.

Фокус-група як метод дослідження має додаткові результати. Розмова може мати позитивний психологічний вплив на учасниць, а також уже під час фокус-групи допомогти їм отримати корисну інформацію від інших учасниць та встановити контакти. Водночас згадка про травматичні події може сприяти повторній травматизації. Представниці секретаріатів коаліцій, які організували на місцях фокус-групи, допомагали уникнути негативних впливів на учасниць під час інтерв'ю.

Для дотримання нейтральності та неупередженості здійснена валідація результатів дослідження.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ТА ЇЇ СТАН ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

У перші місяці повномасштабної війни економічна безпека жінок значною мірою забезпечувалася ресурсами, накопиченими до 24 лютого 2022 року. Тобто був певний запас міцності, що дозволило “вистояти”. Проте затяжні бойові дії, неможливість повернутися до зруйнованого чи тимчасово окупованого житла виснажують фінансові та психологічні резерви. Це особливо відчувається в громадах, наближених до зони бойових дій.

Поняття економічної безпеки для більшості респонденток зосереджується на **стабільності** — стабільності роботи, доходу, стабільності в Україні із настанням миру. Важливою складовою **економічної безпеки є також здоров'я**. Для тих, хто мали залишити свої місця і домівки, обов'язковою складовою є житло.

Півтора року після початку широкомасштабного вторгнення для всіх стали часом **випробувань і змін**.

“Це був крах для нашої родини” (Б., 42, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Дніпропетровська обл.).

“Ми втратили ґрунт під ногами” (Е., 42, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Дніпропетровська обл.).

“Копляться борги по комуналці в квартирі, де зараз не проживають” (Ю., 42, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Вінницька обл.).

“Така область, що у будь який момент треба знову їхати в іншу область. Боюся, що треба все кинути” (У., 24, ВПО, Донецька обл.).

“Перед ветеранками не ставало питання, йти чи не йти на повномасштабну (війну). Ми всі пішли в перший день. Волонтери вивезли дітей. А тоді у нас з чоловіком встало питання вирішувати, хто буде з чотирма дітьми” (А., 44, ветеранка, має на утриманні малолітніх дітей, Запорізька обл.).

Загалом **знижена мобільність**, що прямо і опосередковано впливає на економічну безпеку. В деяких випадках це стосується інфраструктури міста та можливості (частіше — неможливості) пересування в ньому. Проживання в селах і малих містах часто ускладнює проїзд до місця роботи, обмежуючи можливості отримання доходу та економічної безпеки в цілому.

“Дізнавалася про муніципальну няню до війни. По всій Україні працювало, а в нас в селищі — ні, бо потрібне було дофінансування програми в районі. Працюють лише приватні садочки, три години, але не кожен може це оплатити. Ми живемо у селищі, ще треба доїхати до того садочка, повернутися, поїхати забрати її... Комунальний транспорт не ходить. Ходять лише приватні і шахтарські автобуси. Залізничного сполучення немає, садочки не працюють, школи онлайн”. (А., 33, має на утриманні дитину та особу з інвалідністю).

Важливими факторами впливу є фізичний і емоційний стан. Брак емоційної безпеки є сильним негативним фактором.

“Я хворію і не тягну роботу. Я волонтерила, але після 1 дня роботи, 3 дні мені потрібно перепочити” (Є., 53, ВПО, Одеська обл.).

“Сьогодні ти сповнена оптимізму, в себе віриш і йдеш у бій і гадаєш, що тобі все по плечу, но в якийсь момент тебе життя осаджує і знову сидиш і реवेश, потім знову себе за волосся

витагуєш і знову в бій. І, напевно, за рахунок подібних зустрічей обміном емоцій це нам допомагає” (О., 43, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Житомирська обл.).

“Чоловік дуже панікує і тому я не можу собі дати слабину, з нами син студент, він раніше виїхав і ми потягнулись за сином. Заради дітей не можна розслабляться” (Н., 51, ВПО, Житомирська обл.).

Натомість сталий емоційний стан створює додаткову внутрішню підтримку.

“Війна показала що я сильна жінка. До цього я сподівалась на сестру, на батьків, на чоловіка” (М., 40, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Хмельницька обл.).

“Не голодували тому що одна одній допомагали. Садили город в місті, збирали гроші на парафін і робили окопні свічки” (Й., 53, волонтерка, має на утриманні людину з інвалідністю, Херсонська обл.).

“Коли почалась війна, я гадала, що моє життя закінчилось і завдяки своїй родині я вижила. Коли не було світла і води, допомагали старшим людям. Краще допомагати іншим, ніж сидіти і плакати. Україна відновиться і ми будемо мати роботу” (Ф., 40, має на утриманні малолітню дитину, Херсонська обл.).

“Досвід повторного переселення допомагає не впасти у відчай” (Г., 24, ВПО, Запорізька обл.).

У більшості респонденток економічний стан погіршився, проте частина респонденток відзначили, що їхня економічна ситуація покращилася. Більшість тих, у кого ситуація покращилася, є місцевими мешканками західних областей (Волинська, Закарпатська), а також працюють у громадському секторі.

У громадах, наближених до зони бойових дій, переважна частка жінок має ознаки множинної вразливості. Також схильні залишатися в таких громадах особи з вразливостями, тоді як мобільні групи жінок виїжджають із небезпечних місць.

“Проживаю з тяжкохворим чоловіком в Донецькій області (Олександрівка), прикутим до ліжка. Залишилася без роботи, пенсія мінімальна. На руках неповнолітня онука, її батьки теж без роботи. Невістка привезла своїх тяжкохворих батьків. Живемо всі разом, працювати нема де, коштів немає” (Л, 62, має на утриманні дитину та особу з інвалідністю, Донецька обл.).

“Безробітна, живемо з батьками і чоловіком (онкологія, група інвалідності). Свекор на візку, без однієї ноги. Крім того, що виростили на городі, нічого не маємо. Чоловік кожен місяць проходить хіміотерапію, потрібні ліки і догляд” (Ф., 53, має на утриманні особу з інвалідністю, Донецька обл.).

Тож повномасштабна збройна російська агресія проти України спричинила зниження економічної активності жінок, втрату доходів, а відповідно — зниження якості життя не лише вразливих груп, але й значної частини жінок у всіх регіонах.

ДОХІД ТА СТАН ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ

Аналіз доходів та стану задоволеності потреб різних груп жінок підтверджує висновок про тенденцію поглиблення нерівності в доходах із погляду регіонів. Особливо тих, які найбільше страждають від воєнних дій, що призводить до виникнення нових найуразливіших груп.

Заробітна плата та соціальні виплати (державні та від міжнародних і благодійних організацій) залишаються переважно **єдиним мінімальним, проте стабільним джерелом доходу** для значної частини жінок. Зокрема тих, які працюють у бюджетній сфері, отримують пенсію чи соціальну допомогу, виплати ВПО тощо.

“Виплати від держави, 2000 і 3000 гривень, так як чоловік має інвалідність, у нього пенсія 3000, і я тільки по оформила пенсію. Це дохід нижче середнього, проте стабільний” (Н., 60, ВПО, має на утриманні особу з інвалідністю, Чернівецька обл.).

“Зарплата, невеликі соціальні виплати, аліменти на дітей. Не дуже вистачає, лише на базові потреби. Про заощадження мова не йде. Не можемо оплатити стоматолога, купити зимове взуття для дітей” (А., 39, місцева жителька, має на утриманні дитину, Волинська обл.).

Більшість респонденток відзначили, що намагаються насамперед **задовольняти базові потреби**, значно скоротивши власні витрати. Переважно кошти спрямовуються на комунальні витрати, продукти харчування, ліки. Додаткові витрати (ліки, памперси тощо) дуже обтяжують бюджет. Рідше жінки витрачають гроші на освіту дітей. Натомість майже не витрачають на дозвілля та відпочинок, власне лікування, яке відкладають на “потім”. Навіть із мінімальних доходів жінки схильні донатити.

“За 10 років я переоцінила потреби. Те, що мені хотілося в 2013 році, зараз усе неважливо. Потреби в мене закриті всі, бо в мене їх багато немає. Заплатити за комунальні платежі, поїсти. Я не купляю одяг і взуття. працюю менеджеркою, займаюся соціальною роботою, мені цього достатньо. Я живу одна. Іноді купую продукти для мами. Ще витрачаю кошти на волонтерство” (К., 50, місцева жителька, Чернівецька обл.).

“Я в кращому становищі. Я знайшла офіційну роботу, непоганий стабільний дохід. На їжу вистачає, потреби в одязі відсутні, мені не цікаві курорти. Здоров’ям поки що не займаюся, не думаю про це. Першочергово — допомога армії” (О., 55, місцева жителька, має на утриманні особу з інвалідністю, Харківська обл.).

“Живемо на виплати ВПО, я “в простій” — отримую мінімалку. Раніше дитина ходила на гуртки, тепер не можемо цього дозволити. Речі рідко купляємо” (А., 42, ВПО, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“До війни я працювала на насосному заводі. Його розбомбили, доходу немає. Де я живу, немає підприємств, куди можна влаштуватися. Основний дохід — пенсія бабусі 2000, вона хворіє, всі гроші йдуть на ліки і на комуналку, і то не вистачає. У будинку немає каналізації, водопроводу, інтернету” (К., 23, ВПО, Донецька обл.).

“Заробітна плата вчителя і пенсія мами. Вистачає тільки на комуналку. Електроенергія подорожчала. З вересня дистанційне навчання — треба щоб ноут був заряджений. Уявляю собі платіжки. На продукти не вистачає, добре, що дають продуктові набори, гуманітарку. Останній раз три місяці тому — один набір на двір. На опалення не вистачає, вугілля дороге. На одягу не витрачаємо, в основному на ліки” (С, 52, місцева жителька, Донецька обл.).

Сім’ї військовослужбовців та жінки, які працюють у громадській сфері, демонструють вищий рівень платоспроможності. Натомість бізнес-сфера є найбільш нестабільною.

“Доходи сім’ї — чоловік військовослужбовець, в мене є свій стабільний дохід — вчасно вкладені інвестиції свого часу” (А., 32, місцева жителька, яка постраждала від збройної російської агресії, Чернівецька обл.).

“Я ФОП, до війни був свій кабінет, зараз усе законсервовано, там залишилося обладнання, косметика. 1,5 роки не працювала” (Н., 52, ВПО, з інвалідністю, Харківська обл.).

“Війна додала багато роботи. Благо, що працюю з міжнародними організаціями, робота оплачується. Фінансове становище покращилося” (І., 36, місцева жителька, Волинська обл.).

“Почуваю себе стабільно за рахунок заощаджень. Війна вплинула на фінансовий стан, спочатку дуже вдарила на доходи, а коли потім почалася активна громадська діяльність, стало краще — багато проєктів, грантів, можливостей” (Л., 34, місцева жителька, Закарпатська обл.).

Жінки ВПО гостро потребують **житла**. Як правило, оренда житла займає більшу частину власних витрат.

“Живемо в гуртожитку, в одній кімнаті нас четверо — мама, я і 2 дітей. Виплати ВПО на мене і дітей. Був епізодичний підробіток, зараз уже його немає, лише розрахунок зі старими клієнтами по старих заявках. У мами пенсія + ВПО. Є зарплата чоловіка, але я стараюся жити на те, що в мене є зараз. Я вважаю, що ми не маємо торкатися грошей, що заробляє чоловік, бо ми не знаємо, що нас чекає по поверненню його з війни. На основні потреби є. Винаймати квартиру ми б зараз не потягнули” (З., 42, ВПО, має на утриманні дитину, Львівська обл.).

Заощадження, зроблені до повномасштабного вторгнення, **закінчуються**, а наразі відкладати на “подушку безпеки” не вдається.

“Півроку я була абсолютно на утриманні чоловіка і сина. Я опинилася в ситуації, коли раптово все втратила, нічого немає, ніяких речей, тому кошти витрачалися на найнеобхідніші речі. Коштів, які я заробляю, разом із допомогою для ВПО вистачає лише на власні основні потреби. На жаль, у мене немає коштів на фінансову подушку, натомість ще є великий список, що треба купити. Тому відкладати не вдається” (Т., 51, ВПО, Волинська обл.).

“Війна дуже вплинула. Обставини склалися так, що ми лишилися без нічого. Потрібно було починати все спочатку. Вдова, мешкаю з дочкою і зятем. Місяць назад роботи не стало. В моєму віці складно знайти роботу в Ужгороді. Всі накопичення вже використані після переїзду з Бердянська, не змогли з собою взяти нічого” (Г., 61, ВПО, Закарпатська обл.).

Зважаючи на визначені актуальні потреби, важливим є розуміння чинників сприяння економічній безпеці, зокрема вразливих груп жінок.

ФАКТОРИ СПРИЯННЯ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Фактори економічної безпеки жінок — це не даність, а набір чинників та характеристик, які дозволяють впоратися з викликами. Тому наше завдання — виокремити та розглянути ці чинники, адже це дає можливість вплинути на збереження стійкості до нових викликів.

Ведення домашнього господарства, вирощування овочів та фруктів дозволяє забезпечити продовольчу безпеку.

“Живемо в селі, вирощуємо овочі, робимо консервацію. Їсти є що, не голодуємо” (И., 47, ВПО, має на утриманні дитину, Харківська обл.).

“Усе, що я заробила, залишилося там, в окупації. Користуюся гуманітарною допомогою. Але зараз не отримую нічого, бо немає дітей, інвалідності, мені не 70+. Вирощую овочі, мені вистачає. Рідко щось собі купую” (Н., 61, ВПО, Волинська обл.).

“Основний дохід — ринок, торгуємо те, що змогли посадити. Хлопець по селу допомагає — кому дрова порубати, кому іншу допомогу. Вистачає на продукти, на гігієнічні засоби, інтернету немає, свого гаджета немає” (У., 24, ВПО, Донецька обл.).

“Пенсії в бабусі не вистачає, я працювала на заводі, маю досвід, хотіла працювати на шахті, але вони закрилися. Є лише незаконні шахти, але це сумнівні доходи, недотримання техніки безпеки, небезпечна історія. В цьому році садила огорож, на наступний хочу продавати овочі. Треба купляти саджанці, садити дерева. Я не ВПО, ніякої допомоги не дають. Навіть гуманітарку дають рідко” (І., 39, місцева жителька, має на утриманні дитину).

Відносна економічна стабільність забезпечується за рахунок **взаємодопомоги та підтримки між членами сім'ї**.

“Мама має групу інвалідності і отримує пенсію. Я з неповнолітнім братом і мамою ще отримуємо виплати для ВПО. Я працюю неофіційно, бо літом немає навчання. Батько працює далекобійником, але це дуже нестабільна робота у наш час. Бабуся живе в Італії, також інколи пересилає кошти” (С., 18, ВПО, Чернівецька обл.).

“Основна робота я втратила. Без підтримки доньки я б не змогла оплачувати квартиру. Витрачаються залишки, а потреби ростуть. На медицину майже не вистачає, мене утримує донька. Поки що справляюся, але межа доходить до критичної. Я відчуваю, що можу ще сама себе забезпечувати” (І., 61, ВПО, Закарпатська обл.).

Необхідність забезпечувати/утримувати малолітніх дітей, особливо за умов самостійного їх виховання та відсутності альтернативної допомоги, сприятиме економічній активності жінок на ринку праці.

“Незважаючи на мій вік, на те, що в мене мала дитина, треба зранку до ночі працювати. Це не дає мені засиджуватися, бо я повинна дати дитині те, що мали дати їй батьки. Але їх немає, і я не знаю, чи гарно в мене це виходить. Але я намагаюсь. Навкруги дуже багато добрих людей, це дуже допомагає” (Я., 64, на утриманні має інших осіб, ВПО, Чернівецька обл.).

Частина респонденток демонструє **відкритість та готовність навчатися/перенавчатися, освоювати нові спеціальності, змінювати сферу зайнятості**.

“Освоюємо нові спеціальності, які є в Харкові. Була підприємцем на Барабашова. Зараз працюю доглядальницею для дітей і літніх людей” (Л., 48, місцева жителька, Харківська обл.).

“Я постійно навчаюся, все життя, працюю — з 14 років. Була ціль купити квартиру, яку тепер втратила. Чотири вищі освіти. Перекваліфікація не страшить, не боюся займатися новим. 2018 року починала з нуля займатися автозапчастинами” (А., 40, ВПО, Харківська обл.).

“Я працюю дистанційно, перспективи роботи немає. В цьому році нас уже хотіли об'єднувати з іншим закладом. Через це я точно знаю, що потрібно шукати нову роботу, чим я і займаюся. В мене є друга освіта в сфері менеджменту в соціальній сфері. В цьому році поступила в ВНЗ на психолога. Сподіваюся, що знайду роботу в цьому напрямку. Шукаю підтримку і можливості навчання” (Р, 52, ВПО, Львівська обл.).

“Бачу, що можу реалізувати себе зовсім в іншому напрямку, але треба навчатись. Я була б більш корисна в соціально-психологічному напрямку, зараз багато військових, які потребують такої підтримки, але для цього потрібна фахова освіта, а для неї — фінанси” (Б., 35, місцева жителька, Закарпатська обл.).

Диверсифікація мінімальних, проте відносно стабільних доходів із різних джерел допомагає “збалансувати” сімейний бюджет.

“Джерела доходів — зарплата чоловіка, мої разові заробітки, допомога ВПО. Шукаємо різні можливості. Нам вистачає на все необхідне, в основному це їжа, ліки та основні засоби існування” (Г., 41, ВПО, має на утриманні дитину, Харківська обл.).

Факторами сприяння економічній безпеці є вміння планувати, розподіляти та заощаджувати власний бюджет.

“Я підприємця, але дохід нестабільний, мінливий, кожного місяця по-різному. Виплати наші розкладені по полицях. Дитина навчається на контракті, на це вистачає, але щось відкласти не вдається. Треба ретельно планувати свій бюджет, щоб щось заощадити, щоб підготувати дитину до коледжу, підтягнути” (В., 44, місцева жителька, Чернівецька обл.).

“Живемо на те, що заробляє чоловік. Він підприємець, дохід нестабільний. Дуже все непевно. Є подушка безпеки, за рахунок неї зводимо кінці з кінцями” (Р., 53, ВПО, Чернівецька обл.).

“У мене є кредитна картка, я зменшила ліміт, користуюся, щоб дотягнути до заробітної плати” (Ю., 42, ВПО, має на утриманні неповнолітню дитину, Вінницька обл.).

Є програми навчання та перенавчання, менторської підтримки щодо розвитку підприємництва жінок.

“Є дуже багато організацій, які готові підтримувати молодь започаткуванням проєктів. Це літні школи, які дають кошти на соціальні проєкти. Є можливість відкрити свій проєкт, але я боюся, що я молода і не маю досвіду. Лякає відповідальність і немалі гроші, незрозуміння того, як це працює, як подати проєктну заяву” (С., 18, ВПО, Чернівецька обл.).

“Служба зайнятості пропонує отримання другої освіти, є жіночі простори з донорськими коштами — психологічна, юридична допомога, майстер-класи. Можливостей дуже багато” (Г., 41, ВПО, має на утриманні неповнолітню дитину, Харківська обл.).

Зріс попит та інтерес до громадської, волонтерської діяльності. Жінки активніше долучаються до громадських ініціатив, схильні допомагати вразливим групам, військовим, тощо.

“Я багато працюю на проєктах, якщо інших не буде — це буде болюча ситуація. Додатково ще шукаю роботу в громадському секторі. В сфері надання соціальних послуг є великий попит” (К., 26, місцева жителька, Волинська обл.).

“Багато волонтерської діяльності. В економічному плані все нестабільно. З іншого боку — багато можливостей. Нещодавно спонтанно утворилася жіноча спільнота, створили клуб, вже було три заходи. Бачимо потребу жінок у спілкуванні, в підтримці, багато запитів щодо психологічної підтримки” (О., 40, місцева жителька, має на утриманні дитину, Закарпатська обл.).

Спостерігається **частковий відхід від стереотипного сприйняття жінок на ринку праці** через вивільнення робочих місць, на яких “традиційно” працювали чоловіки, та готовність роботодавців брати на роботу жінок.

“Раніше до повномасштабного вторгнення перевага надавалася чоловікам. Зараз такого немає. Вони воюють, не можуть працювати. І на підприємство скоріше візьмуть жінку, бо чоловіка можуть забрати воювати. Коли в мене була мала дитина, була ситуація, що я влаштувалася ріелтором. Наш власник винаймав тільки розлучених жінок із малими дітьми. Мовляв, тільки мама, яка має прогодувати дитину, буде гарно працювати” (К., 50, місцева жителька, Чернівецька обл.).

“Прямо на фінансовий стан війна не вплинула. Мій партнер як копірайтер втратив роботу на перший період і фактично основний дохід був у мене” (К., 26, місцева жителька, Волинська обл.).

В окремих сферах спостерігається **потреба у кваліфікованих фахівчинях**.

“В освітянській сфері не вистачає викладачів. Це зараз дуже потрібно. Я особисто отримала дві додаткові пропозиції в навчальні заклади, але мене влаштовує ліцей, в якому я працюю. Є свої освітні платні послуги. Додаткові професії освоюю. Шукаю курси коуча. Організувала клуб для дітей 12-18 років. Це і фінансова грамотність, історія, знання конституції. Я хочу працювати і 30 годин на добу” (Б., 47, місцева жителька, має на утриманні дитину, Харківська обл.).

Доступ до інтернету, володіння навичками цифрової грамотності дозволяє зберегти дохід та відкриває можливості для працевлаштування.

“До війни працювала в двох офісах. Один офіс повністю знищено. Продовжуємо працювати онлайн. Чоловік у вищій школі працює, син 15 років, навчається онлайн” (Б., 47, має на утриманні інших осіб, місцева жителька, Харківська обл.).

“На даний момент мені зацікавило б навчання по роботі зі штучним інтелектом, бажано з перспективою працевлаштування і дистанційно. Так не треба витратити гроші на проїзд, не говорячи вже про інші витрати. Тому освоїла дистанційні професії — писати тексти, просування в соціальних мережах” (П., 49, ВПО, має на утриманні дитину, Львівська обл.).

“Що стосується інтернету, зв’язку, можливостей — все стабільно, провайдерів багато, ціни, звісно, зросли. Можливості знайти дистанційну роботу є” (И., 55, ВПО, Волинська обл.).

“Великий асортимент продукції, добре допомагає фейсбук. Треба просувати в інстаграм, поки не можу його побороти, як вести свою торгову марку” (А., 44, ветеранка, має на утриманні малолітніх дітей. Запорізька обл.).

У значної частини жінок, які до повномасштабного вторгнення мали власну справу, висока **мотивація відновлення або започаткування бізнесу**.

“Офіційно працевлаштована, вивчаю англійську мову, різні курси проходжу, бо після перемоги хочу повернутися в бізнес. Раніше було два магазини. Хочу зробити такий бізнес, на який не впливали б зовнішні фактори” (Д., 44, місцева жителька, Одеська обл.).

“Я людина з інвалідністю. Хочу працювати сама, відкрити власну справу. Не вистачає фінансової грамотності, грантів. Я бачила, що є програма, підійшла в Ощадбанк, але вони самі не знають особливості програми підтримки, тому фахово проконсультувати не змогли. Хочеться мати більше інформації про програми підтримки для жінок-підприємниць, пільгові програми, кредитні, тощо. В будь-якому випадку, я буду шукати можливість заробляти самій” (Н., 44, ВПО, Одеська обл.).

“Коли ти оптиміст, ти сам собі створюєш перспективи. Все залежить від тебе. Я все життя була ФОПом, зараз я не можу працювати. Я хочу робити все, але не встигаю. Перспективи бачу, але не маю часу. На когось працювати не хочу, треба щоб хтось був із дітьми, тому мені підходить робота ФОПом” (Ж., 36, ВПО, має на утриманні дитину, Волинська обл.).

“Я думала про власний бізнес, але є дуже багато страхів і ризиків. Потрібно відкривати ФОП, робити рекламу, шукати приміщення, залучати клієнтів. Робити це треба одночасно, щоб справа не прогоріла. Мені потрібна була б людина, яка поділилася б своїм досвідом, як вона залучала клієнтів, де розміщувала рекламу, наскільки швидко отримала заробіток, вийшла в нуль” (А., 28, місцева жителька, Закарпатська обл.).

Суттєвим фактором впливу на економічну ситуацію є **різниця в економічному розвитку регіонів походження і переміщення.**

“Бачу відмінності Харкова і Ужгорода. В Харкові багато заводів, фабрик, багато робочих місць, ти міг обирати собі сферу діяльності. В Ужгороді підприємства закритого типу, попадаєш у кадровий резерв і чекаєш. Мало хто звільняється, тому робочих місць мало. Жінки схильні працевлаштовуватися на такі підприємства” (Є, 31, ВПО, волонтерка, Закарпатська обл.).

Спрощена процедура **виїзду жінок за кордон** з подальшим працевлаштуванням є додатковим мотивом шукати роботу за межами України.

“Роботу знайти складно, 6 місяців як закінчила магістратуру, продовжую працювати і віддалено, і 8 годин на підприємстві. Спеціальність — державна служба. Роботу за фахом не розглядала, бо низькі зарплати. Бачу можливість працювати за кордоном, але англійська підводить” (З., 23, місцева жителька, Волинська обл.).

“У більшості заробітчани — це жінки, вони їздять в Португалію, Чехію, Італію, місяці на три. Потім повертаються, заробивши на необхідні потреби. Батьки також спочатку їдуть заробляти, а потім віддають дитину на навчання. Можу сказати з досвіду Словаччини, що нам Європа стала доступнішою. Ви можете залишитися у будь-якій країні Євросоюзу, вам надають соціальний пакет. Але дуже мало хто звикається з тим, хто він є. Бо це завжди робота трохи іншого характеру — працювати на заводі, прибирати. Ти маєш бути мобільною, молодою людиною, здатною комунікувати, добре знати мову. Але люди іншого соціального статусу навряд чи почувають там себе комфортно. Багато жінок скористалися можливістю виїхати, багато повертаються в Україну і їдуть знову заробляти” (Я., 47, місцева жителька, Закарпатська обл.).

Таким чином, війна сприяла появі нових можливостей та ресурсів для певних груп жінок.

ПЕРЕШКОДИ ТА БАР'ЄРИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЖІНОК

Перешкоди та бар'єри для економічної безпеки жінок носять як системний характер (надання переваги чоловікам під час працевлаштування/нової посади/кар'єрного зростання, низькоплатувана робота для жінок, небезпечні для життя і здоров'я умови праці, відсутність умов для поєднання трудової діяльності із сімейними обов'язками, стереотипи і упередження керівництва щодо жінок, стереотипи "традиційних" жіночих ролей, сексуальні домагання тощо), так і ситуативний (невизначеність пов'язана із агресією Російської Федерації) та індивідуальний характер (наявність фінансових зобов'язань, відсутність навичок і досвіду).

Гендерні стереотипи роботодавців продовжують впливати на економічні можливості для жінок.

"У своєму місті я була ФОПом: тримала магазин бензо- та електрообладнання. І вважаю, що досягла високого рівня. Після переїзду подала резюме у фірму "Дніпро-М". Відмовили, сказали що їм потрібен спеціаліст помолодше і чоловічої статі" (М., 40, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Хмельницька обл.).

"На роботі до чоловіків відносяться із більшою повагою, а жінок знецінюють" (Я., 34, має на утриманні малолітню дитину, Хмельницька обл.).

"Мені керівник не заплатив гроші за виконану роботу. Тепер коли стикаєшся з чоловіком-працедавцем, боїшся, що тебе знову обмануть" (Т., 51, має на утриманні малолітню дитину, Запорізька обл.).

"Коли почалася війна, підприємства перевели всіх працівників на роботу онлайн, дуже багато працівників виїхали. Тоді керівник обіцяв усе оплатити. Я сумлінно сиділа під обстрілами і готувала тендери. Рік вже пройшов і з чоловіками розраховалися повністю, а з жінками досі продовжують розраховуватись" (К., 63, ВПО, Запорізька обл.).

"Гендерну політику треба впроваджувати всюди, бо всюди чоловіки на посадах, які кажуть тобі: "Уйди, жінко! Твій день — 8 березня" (Г., 55, ВПО, має на утриманні малолітню дитину з інвалідністю, Херсонська обл.).

Гендерні стереотипи посилюють **ризики сексуальних домагань**.

"Чоловікам більше довіряють і надають їм перевагу. Стикалася з домаганням під час співбесіди: чоловік декілька разів сказав, що попередня дівчина була його коханкою. Коли йдеш на співбесіду до чоловіка, то переживаєш що вдягнути, страшно знаходитись з ним в одному приміщенні наодинці. Добираєш слова, щоб не спровокувати" (Р., 34, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Запорізька обл.).

Брак знань, навичок і підтримки у справі захисту своїх прав (трудових, соціальних тощо) посилює зневіру жінок, обмежує можливості планування і працевлаштування.

"Потрібні курси, щоби жінка вміла відстоювати свої права і захистити свою гідність. (Я., 34, має на утриманні малолітню дитину, Хмельницька обл.).

"Жінки в себе не вірять. Потрібні коуч-сесії і допомога-супровід у написанні заявок та організації власного бізнесу" (Е., 38, ВПО, має на утриманні малолітню дитину, Луганська обл.).

Системною перешкодою лишається **високий рівень корупції та бюрократії**.

“Кожна людина має відчувати стабільність. Нам потрібна перемога і суспільна захищеність. Щоб запрацювала антикорупційна діяльність, законодавча вертикаль була для всіх однакова, а не вибіркова. Щоб люди відчували себе в безпеці” (П., 47, волонтерка, Дніпропетровська обл.).

“Потрібні екологічні відносини між народом і державою, позбавлені корупції та утиску” (И., 41, ВПО, Запорізька обл.)

“Повені, обстріли... люди на своїх городах щось виростили, стоять там, де попит, бояться йти на базар, бо туди прилітає — поліція їх штрафує. Знову почали перевірки. Думаю, це не на часі, коли люди намагаються хоч якось вижити” (Г., 55, ВПО, має на утриманні малолітню дитину з інвалідністю, Херсонська обл.).

Системними перешкодами працевлаштування для жінок ВПО є втрата документів (трудової книжки), та неможливість підтвердження трудового стажу через електронні носії. Також у громадах, наближених до зони бойових дій, відсутні послуги з оформлення документів.

“На роботу йти не можемо, всі документи залишилися в Маріуполі. Та й зараз усюди беруть лише молодь. Ми тут уже другий рік. Спочатку, як переїхали, хотіла влаштуватися на роботу, але в мене технічна спеціальність (інженер), тут важко влаштуватися. Ходила на завод, але в мене і вік, і трудова книжка в Луганській області. Немає можливості відновити документи. Сестра — лікар, теж не змогла знайти роботу, бо тут багато лікарів” (Л., 64, ВПО, Чернівецька обл.).

“Оформити виплати не можемо, як малозабезпечені. Не можемо сину зробити паспорт, виїзних ЦНАПів немає, мені треба їхати в Дніпропетровську область, щоб зробити сину паспорт. На це не вистачає коштів” (І, 39, має на утриманні дитину, Донецька обл.).

Низький рівень соціальних зв'язків та стереотипи роботодавців щодо ВПО, що посилюють їхню економічну вразливість, часто призводять до стигматизації.

“Я імідж стиліст. Розумію, що ця спеціальність затребувана. Проте тут я чужа. Мене ніхто не знає і я мало орієнтуюся, немає знайомих. Мені треба знайти клієнтуру, потрібен інстаграм і реклама” (І., 48, ВПО, Одеська обл.).

“Як ВПО зіткнулася з нерозумінням з боку фахівців супермаркетів та соціальних служб. життєвих ситуацій, проблем чи особливостей спілкування з ВПО та людьми з інвалідністю. З мене особисто сміялися, коли я була “несвоя” від горя і не могла зрозуміти, що мене запитують, погано орієнтувалася. Як на мене, має проводитися підготовка персоналу щодо спілкування з ВПО чи іншими людьми, які постраждали від війни” (В., 44, ВПО, Одеська обл.).

“Є бар'єри, пов'язані зі стереотипами щодо ВПО. Прямо нічого не кажуть, але зрозумілий підтекст. Шукали роботу і син, і я. Звучали від роботодавців фрази, що ми скоро поїдемо, що ми тут тимчасово. Мені здається, це пов'язано з нашим недолугим законодавством, яке не може регламентувати роботодавця” (Т., 51, ВПО, Волинська обл.).

“Бачу відмінності Харкова і Ужгорода. В Харкові багато заводів, фабрик, багато робочих місць. Ти міг обирати собі сферу діяльності. В Ужгороді підприємства закритого типу, попадаєш в кадровий резерв і чекаєш. Мало хто звільняється, тому робочих місць мало. ВПО важко влаштуватися, мене не взяли на дві роботи. Коли дійшло до керівництва, сказали: “В нас безробіття в регіоні, я повинен взяти місцевих, а потім тебе”. Це не дискримінація, а аргументація керівництва, раптом я скоро поїду додому. Важко працевлаштуватися, але сфера послуг приймає легше, реальніше” (Є., 31, ВПО, Закарпатська обл.).

Невизначеність майбутнього, неможливість формування довгострокових планів негативно впливають на психоемоційний стан, що обмежує економічну спроможність жінок на ринку праці.

“Вплив війни в тому, що не можна планувати нічого наперед. Малювати собі довгострокові перспективи чи плани. Ця невизначеність впливає психологічно, коли ти не можеш ні на чому зосередитись” (В., 44, місцева жителька, Чернівецька обл.).

“Не вистачає впевненості в завтрашньому дні. Як бізнесмени, ми залишили масштабне виробництво, закрили цехи. Будувати новий бізнес в чужому місті знову з нуля важко. Краще почекати, коли звільнять лівий берег Дніпра” (О., 40, ВПО, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“Коли ми були дома, все було зрозуміло. Я була підприємцем, у мене був бізнес, я бачила куди розвиватися. Зараз усе втрачено. Ми виїхали з донькою, з котом, кинули все. Я думала, що через декілька місяців повернуся. Потім був стресовий стан, я намагалася бути ближче до фронту, бо там був чоловік. Потім була ротація, перевели до Львова” (М., 50, ВПО, Львівська обл.).

Сімейні обов’язки, зокрема пов’язані з вихованням малолітніх дітей та догляду за особами з інвалідністю, **обмежують можливості повної зайнятості жінок.**

“У нас троє маленьких дітей, що ходять до садочка. Коли один захворіє, через тиждень хворіють інші. В такому ритмі живемо, що не можемо працювати з ранку до вечора” (О., 59, ВПО, має на утриманні дітей, Чернівецька обл.).

“Я в пошуку. 12 годин працювати не хочу, я одна з дитиною. Хочу суміщати, бо дитина навчається онлайн, йому потрібна моя допомога. Готова на будь-яку роботу, але з гнучким графіком і неповною зайнятістю” (Д, 46, ВПО, має на утриманні дитину, Харківська обл.).

“Я не працюю, постійно з дитиною (9 років), вона підключається до занять онлайн, боїться сама залишатися. Після того, як ми були під обстрілами, в неї панічні атаки” (А., 42, ВПО, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“У мене син у випускному класі, я хочу максимально присвятити йому цей рік, щоб він гарно закінчив школу і поступив. Із сином складно, він закотився від усього світу. Я стараюся його максимально підтримати. Він не хоче навчатися очно. Тому я поки відклала свою роботу на другий план” (З., 42, ВПО, має на утриманні дитину, Львівська обл.).

“Важко знайти роботу з гнучким графіком, яка дозволяє приділяти час дітям. У літній час могла віддавати дітей матері та повністю займатися роботою. Тепер буду заробляти менше” (А., 39, місцева жителька, має на утриманні дитину, Волинська обл.).

Обмежений доступ до доглядової інфраструктури. Значна частина дитячих садочків та шкіл у відносно безпечних громадах хоч і працюють офлайн, проте не мають інклюзивних чи облаштованих укриттів, не можуть забезпечити місць у садочках для всіх, хто їх потребують. Недоступні сервіси по догляду за особами з інвалідністю, “комунальна няня” тощо.

“Коли почала працювати послуга муніципальної няні, в мене якраз народилася внучка. Я додала до свого ФОПу квед — послуги няні, і мої діти рік отримували цю виплату. Я активно цю інформацію поширювала. Але зараз вже жорсткіші умови на використання цієї послуги. Зараз її нереально оформити. Вона надається, якщо батьки з інвалідністю І чи ІІ групи або діти з особливими потребами. Тільки вразливі категорії населення” (Л., 64, місцева жителька, Чернівецька обл.).

“Звернулася в найближчий садочок. Сказали, що немає місця в укритті, тому не беруть у садочок дитину. Натякнули, що потрібна взятка. Дитячі садочки в іншому кінці міста мені не підходять” (О., 40, ВПО, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“Знайомі з дитиною з інвалідністю і ще двома дітьми. Чоловік працює, а жінка з трьома дітьми не може вийти з дому, постійно в депресії. Треба знайти доглядальницю, яка би знала, як обходитися з дитиною з інвалідністю. Соціальні служби надають допомогу пенсіонерам, а сервісів по догляду за дітьми з інвалідністю немає” (С., 53, місцева жителька, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“У мене не такий позитивний досвід. Я майже рік працювала таксистом для своїх трьох дітей, бо велика відстань до школи.. Я мусила по 5-6 разів за день їздити до школи. В одній школі бомбосховище дуже маленьке, вистачає на 50% дітей школи. Група продовженого дня з початку війни закрилася. Тільки сирена — мусиш забирати. Іноді потрібно повертатися. В минулому році навчалися тиждень онлайн і тиждень офлайн. Про ГПД можна мріяти, тільки якщо папа і мама працюють повний день. Це не життя, а біганина, ніяких шансів на роботу” (Й., 35, місцева жителька, має на утриманні дітей, в тому числі з інвалідністю, Волинська обл.).

“Шість місяць доглядаю за тіткою після інсульту. Я мусила змінити своє життя, переїхати з міста до села. Важко, бо я з цією проблемою сама. Звернутися до якоїсь соціальної сфери по допомогу, щоб звільнити хоч пару годин, я не можу, треба платити за ці послуги. Якщо не допомога ГО, я б не справилася. Ця проблема непоодинокa, надзвичайно гостра” (Я., 47, місцева жителька, Закарпатська обл.).

Невідповідність чи низький рівень кваліфікації, відсутність досвіду роботи, що обмежує працевлаштування на більш оплачуваних посадах.

“Виїжджали з Харкова на початку великої війни, але вже повернулися. Був сімейний бізнес. У мене середня освіта, мало куди можу влаштуватися, лише на мінімальні гроші” (И., 47, ВПО, має на утриманні інших осіб, Харківська обл.).

“Освіта в мене середня, після школи одразу вийшла заміж, з'явилися діти, тому офіційно я майже ніде не працювала. Коли ми переїхали у Львів, я сиділа вдома з онуком, давала можливість доньці отримувати кваліфікацію. Тепер у мене є можливість шукати свій напрямок” (В., 44, ВПО, має на утриманні дитину, Львівська обл.).

“У мене вузька кваліфікація. Я б хотіла отримати іншу спеціальність і шукати дистанційну роботу. Хочу перекваліфікуватися. Я б хотіла вивчати англійську мову, щоб потім знайти достойну роботу” (Д., 26, ВПО, має на утриманні дитину, Донецька обл.).

Наявність боргів та фінансових зобов'язань, які накопичуються. Часто жінки, які мали негативний досвід користування кредитами, не довіряють банківській системі. Також для значної частини жінок ВПО фінансові інструменти не доступні.

“Борги за комуналку в Харкові, ми за неї не платимо” (Д., 46, ВПО, має на утриманні дитину, Харківська обл.).

“Не довіряю банкам. Взяла кредит на машину в 2008 році, виплатила з відсотками в доларах до 2014 року, але все одно залишилася винна. Банк звернувся до суду, на розгляд справи мене не запросили. Зараз намагаються “вибити” з мене гроші. Декілька років тому одна з моїх карт була заблокована, хоча там були мої кошти. Я звернулася в Монобанк, де мені сказали, що я винна 10 грн, оскільки юстиція стягнула кошти, тепер у мене заборгованість” (Д., 44, місцева жителька, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“До 2022 року ВПО могли оформлювати іпотеку під 3% в гривні. Тепер відповідно до нового закону, іпотека для ВПО складає 7%. Це непідйомні кошти” (Є., 53, ВПО, Одеська обл.).

“Я обережна з фінансовими інструментами, кредитів не беру, не довіряю банкам. Не користуюся навіть Монобанком. Негативного досвіду не було, але чула від знайомих” (З., 23, місцева жителька, Волинська обл.).

“Взяла кредит із картки для купівлі канцтоварів до школи. Заборгованість все більша і більша” (М., 53, має на утриманні особу з інвалідністю, Донецька обл.).

Значно скоротилися кількість робочих місць та знизився рівень заробітних плат.

“А зарплати можуть запропонувати вдвічі менше, ніж до війни. Багато міжнародних фондів, там гарні зарплати, але треба мова, досвід. Навіть в ІТ зараз менше вакансій” (Г., 41, ВПО, має на утриманні дитину, Харківська обл.).

“Розвію стереотип, що роботи багато. Луцьк — не дуже велике місто, якщо ми говоримо про роботу за фахом, можливостей не дуже багато. Я маю досвід роботи в Луцьку, але це тимчасова робота в проєкті в ГО психологом. Раніше в центрі зайнятості тобі повинні були шукати роботу за фахом, а зараз пропонують роботу, не враховуючи ні твою освіту, ні попередню зарплату. Я не хочу робити роботу, просто щоб мати хліб. Я хочу працювати як професіонал” (Т., 51, ВПО, Волинська обл.).

“Після війни втратила роботу. Я по професії юрист та спеціаліст по кадрах. Якщо вакансії є, це економічно дуже низька оплата праці. Підшуковую проєкти завдяки ГО для додаткового заробітку. Наразі ситуація ще не стабілізувалася” (Є., 31, ВПО, Закарпатська обл.).

“У плані працевлаштування, я не знаю, як вирішити цю проблему. З роботою тут погано. І маленька школа, туди мене не візьмуть навіть прибиральницею. Шахти зачинені, всі підприємства виїхали, крім сільського господарства вже нічого не працює. Але нам тут дали оселю, а в іншому місці немає таких пропозицій” (Ю., 36, ВПО, має на утриманні дитину, Донецька обл.).

Обмеження працевлаштування в онлайн чи застосування онлайн технологій через відсутність відповідних навичок, технічних засобів чи обладнаних робочих місць.

“Пройшла безкоштовні курси, щоб просувати бізнес в інстаграмі, але телефон для роботи не підходить. Мені потрібен більш сучасний смартфон чи хоча б планшет. Можливості самостійно купити немає” (Г., 48, місцева жителька, Одеська обл.).

“По моїй сфері діяльності можлива робота онлайн. Але в Ужгороді немає коворкінг-центру. Якщо вдома світла немає, як працювати? Один центр відкрили, але він був платний. Зараз цей центр викупила ІТ-компанія для своїх працівників. Цієї осені не знаю де шукати пункти незламності. Вони зазвичай переповнені дітьми. Це голосно, шумно, там неможливо працювати” (Є., 31, ВПО, Закарпатська обл.).

“У дистанційному заробітку пропонуються лише непристойні пропозиції. Або потрібен вклад грошей. Моніторила, але нормальних пропозицій немає. Шукала в різних сферах, не лише за спеціальністю. Або треба ноутбук або постійно бути на зв'язку” (О., 27, має на утриманні дитину, Донецька обл.).

“Допомогли би нам, як брати ВПО на роботу, бо багато хто працюють неофіційно. А я боюся, що щось не так зроблю. Треба щоби хтось пояснили про податки по найманих (працівниках)” (А., 44, ветеранка, має на утриманні малолітніх дітей, Запорізька обл.).

Водночас частина респонденток відзначили низьку зацікавленість у розвитку навичок цифрової грамотності.

“Досвіду немає, краще працювати “вживу”. Хочеться, щоб робота не займала багато часу” (Ж., 49, Херсонська обл.).

“Не дуже дружу з інтернетом, сидіти і дивитися в одну точку — це не моє. Навчатися треба і буду, коли буде можливість” (У., 53, має на утриманні малолітню дитину, Херсонська обл.).

Брак інформації про наявні освітні програми та працевлаштування обмежує можливості вибору зайнятості.

“Основний бар’єр — наша неінформованість і неграмотність. Чому не запускати освітні програми? Потрібне інформування з працевлаштування, освіти дітей, підприємництва, правова та інтернет-освіта, фінансова грамотність. Потрібні повноцінні курси, не уривками. Пенсіонери та поранені дуже цього потребують. Це має бути державна програма” (І., 61, ВПО, Дніпропетровська обл.).

“Немає робочих місць, ніяких перспектив. Те, що виростили, цим і заробляємо, можна допомогти літній бабусі, але це не постійний заробіток. Як похолодає, ніякого доходу не буде. Бізнес розбомбили, будинок також. Хочу відновити свій бізнес, але в нашій громаді не пропонуються такі гранти” (У., 24, ВПО, Донецька обл.).

Небажання з боку роботодавців працевлаштовувати осіб із інвалідністю, що обмежує їх працевлаштування.

“Працюю, другу роботу знайти проблематично. Я стикнулася з проблематикою працевлаштування людей із інвалідністю. Інваліди війни часто хворіють, у них 14 додаткових днів відпустки, тому їх не хочуть брати” (Б., 48, місцева жителька, має на утриманні особу з інвалідністю, Одеська обл.).

Неможливість самостійно оплачувати/утримувати приміщення для бізнесу, відсутність програм для оренди приміщення на пільгових умовах.

“Нашу організацію лишили приміщень, які можна було орендувати за 1 гривню. Через те, що оренда дуже велика, а доходу в ГО немає, це неможливо зробити. Садочки закриті, а в таких організаціях можна залишати дитину на певних гуртках. Зверталися за допомогою до фондів, але допомога одноразова, а платити оренду треба кожен місяць” (С., 53, місцева жителька, має на утриманні дитину, Одеська обл.).

“Я вболіваю, щоб в установі, в якій я працюю було власне приміщення. Це зніме левову частину проблем на роботі, розрядить емоційну напругу та надасть відчуття стабільності” (К., 26, місцева жителька, Волинська обл.).

Постійні руйнування інфраструктури та бізнесу в зонах, наближених до бойових дій, ускладнюють її відновлення, що призводить до стагнації економіки, скорочення робочих місць, а відповідно — до збіднення населення. Особливо гострою проблемою є безробіття в сільській місцевості, що наближена до зони бойових дій.

“Жила в Харкові. Коли почали бомбити, переїхали у Донецьку область до сліпої бабусі, яка живе з сестрою і двома маленькими дітьми. Діти налякані, старший почав заїкатися. Роботи в селі немає, живемо на виплати на дітей сестри і виплати ВПО” (Д., 26, ВПО, має на утриманні дитину, Донецька обл.).

“У Києві, наприклад, більше впевненості щось купити якісне, а в Херсоні замовляти — це купувати kota в мішку, та і накладні витрати по доставці. А коли б були такі мобільні точки, щоби можна було подивитися, помацати, а тоді купити” (Г., 55, ВПО, має на утриманні малолітню дитину з інвалідністю, Херсонська обл.).

Низька увага органів влади, громадських і міжнародних організацій/фондів, які надають технічну допомогу Україні, до становища жінок.

“Фонди не цікавлять усі сфери. Багато пишуть у звітах з потолка. Не звертають уваги на жінок. Держава теж. А на кому зараз тримається тут все?” (Г., 55, ВПО, має на утриманні малолітню дитину з інвалідністю, Херсонська обл.).

ВИСНОВКИ

- Економічна безпека обумовлена як чинниками, які притаманні українській економіці довгий період часу, так і новими чинниками, які виникли під впливом російської агресії в цілому і повномасштабного вторгнення зокрема.
- Економічна вразливість жінок, зокрема, обумовлена рівнем втрат (людських, фізичних, матеріальних тощо), яких вони зазнали через повномасштабне вторгнення.
- Емоційна вразливість є додатковим негативним фактором посилення економічної вразливості. Відповіді респонденток не дають можливості однозначно сформулювати обумовленість емоційної стійкості, її коріння та факторів впливу.
- Наявність дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань на робочому місці та інших проявів гендерної нерівності та відсутність знань і навичок із захисту власних прав мають системний характер і значний вплив на економічну безпеку жінок.
- Наявні порушення законодавства щодо працевлаштування осіб із інвалідністю, що має множинний вплив на економічну безпеку — на осіб із інвалідністю і на тих, хто здійснюють доглядову працю щодо осіб із інвалідністю.
- Брак доглядової інфраструктури має на жінок значно більше навантаження в силу поширеності традиційних ролей, які розглядають доглядову працю як обов'язок жінок.
- Корупція є одним із системних бар'єрів у працевлаштуванні, розвитку бізнесу та в інших шляхах отримання доходу.
- Відсутність житла для ВПО та тих, чиє житло постраждало внаслідок агресії Російської Федерації, залишається вагомим негативним фактором впливу на економічну безпеку.
- Частина ВПО за певних умов могла би вирішити свої житлові та економічні проблеми за рахунок переїзду в сільську місцевість.
- Втрачені документи, неможливість підтвердити трудовий стаж, інші втрати, які ускладнюють працевлаштування та отримання виплат мають тривалий системний характер і охоплюють значну частину українського населення.
- Соціальні виплати, які є вагомою часткою формування доходу жінок, складають та тривалий час складатимуть значне навантаження на відповідні фонди.
- Брак навичок планування свого життя, включно із плануванням бюджетів, має негативний вплив на економічну безпеку.
- Навчання/перекваліфікація для працевлаштування/отримання доходу без комплексного підходу (підтримка стартапів, наставницькі програми, інформаційно-консультативний супровід) має значно меншу дієвість для жінок.
- Громадська діяльність має великий ресурс як для працевлаштування жінок, так і для задоволення потреб суспільства у соціальній підтримці. Такі потреби найближчим часом лише зростатимуть унаслідок впливу російської агресії на життя в Україні.
- Є певні обмеження, обумовлені гендерними стереотипами і працедавців, і жінок, щодо доступу до професій, які стереотипно вважалися чи вважаються чоловічими.
- Рівень цифрової та фінансової грамотності респонденток має широкий діапазон від повної відсутності грамотності до повноцінного фахового користування різноманітними інструментами. Брак мотивації для посилення знань і навичок часом обумовлений невпевненістю в собі та своїй здатності опанувати це.
- Інформація про наявні програми для працевлаштування/перекваліфікації/створення бізнесу часом поширюється через канали, які малодоступні тим, хто їх потребують.
- Низька увага органів влади, громадських і міжнародних організацій становищу жінок і їх економічній безпеці поза межами спеціальних жіночих програм.
- Брак приміщень для розміщення бізнесу звужує можливості підприємницької діяльності до “бізнесу в руках”, тобто такого виду підприємницької діяльності, який не потребує виробничих площ.
- Є певна частина жінок, яка бачить досягнення власної економічної безпеки лише у працевлаштуванні за кордоном. Така частка є більшою у західних прикордонних областях.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Більшість рекомендацій адресуються державним структурам, громадським і міжнародним організаціям, які працюють у сфері технічної допомоги та розвитку економічної активності. Рекомендації уряду стосуються законодавчого забезпечення деяких аспектів економічної безпеки жінок, а також контролю (моніторингу) за виконанням законодавства.

Кабінету Міністрів України, органам публічної влади, громадським і міжнародним організаціям:

- **Моніторинг**

- доступності каналів поширення інформації про наявні програми для працевлаштування/перекваліфікації/створення бізнесу;
- наявності доступу до дошкільних дитячих закладів із відповідністю вимогам безпеки;
- дотримання трудових прав осіб із інвалідністю;
- включення гендерної складової у економічні програми поза межами спеціальних жіночих програм.

Органам публічної влади, громадським і міжнародним організаціям:

- **Включення до програм працевлаштування/перекваліфікації /створення бізнесу**

- розділів із підвищення емоційної стійкості (ідентифікації/самоідентифікації вигорання та емоційних травм, допомога/самодопомога, план подолання емоційної вразливості тощо);
- розділів із захисту власних прав (визначення, протидія, пошук партнерств для адвокації тощо);
- розділів із формування навичок планування свого життя, включно із плануванням бюджетів;

- **Розробка програм**

- навчання і перекваліфікації до STEM-спеціальностей та інших професій, щодо яких досі є упередження щодо зайнятості в них жінок;
- підготовки до переїзду/релокації бізнесу до сільської місцевості та визначення населених пунктів, де такі програми можуть діяти;
- навчання і супроводу підприємницької діяльності жінок (підтримка стартапів, наставницькі програми, інформаційно-консультативний супровід);
- заснування і розвитку громадських організацій соціального спрямування;
- цифрової грамотності для різних рівнів обізнаності і досвіду;
- фінансової грамотності для різних рівнів обізнаності і досвіду;
- розвитку “бізнесу в руках” (тобто підприємницької діяльності, яка не залежить від релокації, наявності виробничих приміщень тощо).

Кабінету Міністрів України:

- **Внесення змін і доповнень до законодавства**

- щодо обов'язкового запровадження роботодавцями заходів протидії дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань на робочому місці та інших проявів гендерної нерівності;
- щодо поширення послуги “муніципальна няня” на ширше коло осіб (не лише на забезпечення догляду за дитиною, яка потребує додаткового догляду).